

М. А. Садова, асп.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра загальної та соціальної психології

ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ПОТЕНЦІАЛУ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Статтю присвячено дослідженню потенціалу самореалізації особистості. Розроблена концептуальна модель структури потенціалу самореалізації особистості, що включає в себе три головні складові: “модальність активності”, “соціальну включеність” та “спрямованість особистості”. На основі структури виявлені типи потенціалу самореалізації: “екзистенціональний”, “соціальний”, “саморозвитку”. Виявлені професійні відмінності у потенціалах самореалізації особистості.

Ключові слова: потенціал самореалізації, екзистенціональний, соціальний, саморозвиток, модальність активності, соціальна включеність, спрямованість особистості.

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку українського суспільства відбувається неминуча трансформація значущих для людини цінностей, мотивів, професійних позицій та переконань як можливий шлях конструктивної активізації потенціалу самореалізації особистості.

Проблема потенціалу самореалізації особистості, її психологічних складових останніми роками набуває все більшої популярності. Сприяє цьому і те, що молода держава Україна потребує яскравих особистостей, таких, що інтенсивно розвиваються та здатні розкривати себе в макросоціальному масштабі.

Аналіз останніх досліджень

Вагомі аспекти психологічних компонентів (складових) самореалізації особистості розглядались низкою науковців-психологів: К. Роджерс розглядав потенціал самореалізації з точки зору особливостей самооцінки і зовнішньої оцінки; Е. Шостром, С. Мадді, Р. Мей, Г. Оллпорт до основних характеристик самоактуалізуючої особистості відносили її риси; А. Маслоу, К. Гольдштейн, С. Д. Максименко, Т. М. Титаренко, Д. О. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонт'єв акцентують увагу на особливостях мотиваційно-мотиваційної сфери; А. Адлер, Ю. М. Шваб увагу приділяють цілепокладанню, Е. Еріксон — ідентичності, А. Ф. Лазурський, В. М. М'ясищев — системі ставлень, Л. О. Коростильова — бар'єрам та копінг-стратегіям, В. І. Подшивалкіна, Л. І. Божович — життєвій позиції та ін.

Незважаючи на пильну увагу психологів до проблеми потенціалу самореалізації, **недостатньо вивченими на сьогоднішній день** залишаються питання, що стосуються структури та типів потенціалу самореалізації особистості, на вирішення яких й направлено наше дослідження.

Мета дослідження — обґрунтувати структуру психологічних складових потенціалу самореалізації як основи для виокремлення його типологічних особливостей.

Завдання дослідження

- обґрунтувати модель структури потенціалу самореалізації особистості;
- виявити типологічні особливості потенціалу самореалізації особистості;
- визначити професійні особливості потенціалу самореалізації особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження

У нашому дослідженні зроблена спроба перевірити параметри життєвої позиції особистості, що були запропоновані В. І. Подшивалкіною [6, с. 86], для розкриття потенціалу самореалізації, оскільки, на думку багатьох авторів, саме життєва позиція, стратегії життя є проявом потенціалу самореалізації людини.

Потенціал самореалізації є важливим джерелом існування особистості, але, як показує проведений нами аналіз літератури, серед дослідників відсутній єдиний підхід щодо визначення потенціалу самореалізації. Тому під потенціалом самореалізації особистості ми розуміємо динамічне інтегративне утворення, що визначає ресурсні можливості розвитку людини та її здатності до оволодіння та продуктивного здійснення різних видів діяльності.

Серед головних складових потенціалу самореалізації слід зазначити три найбільш важливі, а саме: модальність активності, соціальну включеність та спрямованість особистості (рис. 1)

Ми виходимо з того, що потенціал самореалізації може бути описаний за показниками “модальності активності”, що включають в себе процесуальні, внутрішні характеристики реалізації потенціалу.

Навпаки, складова “спрямованості особистості” визначає цільові, телеологічні, мотиваційні характеристики: на що спрямований потенціал, якими є головні бар’єри, внутрішні та зовнішні перепони, способи та стратегії подолання труднощів.

“Соціальна включеність”, на відміну від зазначених двох складових, визначає особливості включення у взаємодію з іншими, насамперед через спілкування. “Включеність у соціальне середовище” означає ступінь входження людини в систему соціальних вимог, норм, правил, обов’язків і очікувань, які пов’язані з певними статусами й сферами життєдіяльності.

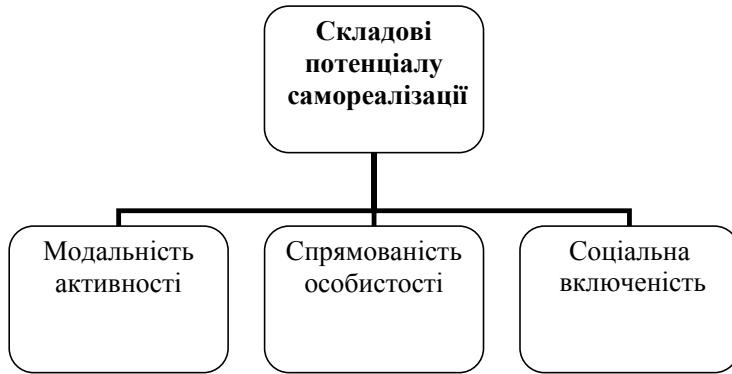

Рис. 1. Модель головних складових потенціалу самореалізації особистості

Запропонована структура потенціалу самореалізації особистості дозволяє розробити відповідну теоретичну типологію.

Окрему проблему становить виокремлення головних типів потенціалу самореалізації. З приводу такого питання ми опираємось на дослідження Клейтона Альдерфера [7, с. 86]. Разом із тим найбільш узагальнюючими можна виокремити три типи потенціалу самореалізації: у бутті, у зв'язках, в особистісному рості (рис. 2.).

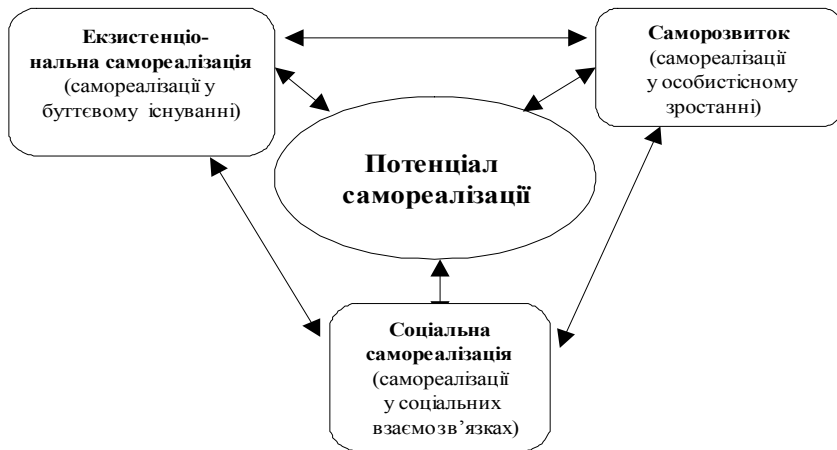

Рис. 2. Концептуальна модель типів потенціалу самореалізації особистості

Для самореалізації у буттєвому існуванні притаманна орієнтація на задоволення власних екзистенційальних потреб. Самореалізації у взаєминах притаманна орієнтація на соціальні контакти в мікро- і макросередовищі. Самореалізації у рості притаманна орієнтація на задоволення та розвиток вищих потенційних можливостей суб'єкта. Всі вони тісно пов'язані між собою.

Для комплексного проведення дослідження психологічних складових потенціалу самореалізації особистості були використані такі методи:

аналіз, узагальнення, систематизація й класифікація даних наукової літератури з проблеми дослідження; спостереження, бесіда, анкетування (анкета “Індивідуальна робота з цілями”); батарея психодіагностичних тестів: (“Самоактуалізаційний тест” (САТ) Е. Шострома [1, с. 80], “Мотиваційні здібності: свідомі мотиви” Ю. Куля [1, с. 145], “Тест гумористичних фраз” О. Г. Шмельова [2, с. 158], “16-факторний опитувальник Р. Кеттелла” (16PF) [2, с. 78], “Індикатор копінг-стратегій” Д. Амірхана [6, с. 45], “Вихід із важких життєвих ситуацій” Р. С. Немова [2, с. 210]); аналіз документів; математико-статистичні методи: факторний аналіз, кластерний аналіз, дисперсійний аналіз, дискримінантний аналіз, критерій кутового перетворення Фішера, критерій на нормальність розподілу Колмогорова — Смирнова.

Емпіричною базою роботи є результати психологічного дослідження, що проводилися автором у Первомайському інституті Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Кіровоградському інституті регіонального управління та економіки (студенти денної та заочної форм навчання.). Загалом, по спеціальностях було опитано 103 студенти денної та заочної форм навчання, з них — 53 особи навчаються на спеціальності “Менеджмент організацій”, що становить 51,5 % вибірки й 50 осіб — спеціальності “Психологія” — 48,5 % вибірки.

Для дослідження структури потенціалу самореалізації особистості ми провели факторний аналіз на основі результатів виконання досліджуваними запропонованих нами основних психодіагностичних опитувальників.

Аналіз змісту висловлень, що ввійшли в кожний з факторів з абсолютною вагою більше 0,400, дозволив одержати підтвердження виділених трьох теоретичних характеристик потенціалу самореалізації, які лежать в основі загальнонаукових концепцій самореалізації, а саме: “модальності активності”, “спрямованості особистості”, “соціальної включеності”. Кожна з характеристик розкривається по змісту суджень, залежно від їх факторної ваги. В цілому слід відмітити, що із 59 запропонованих шкал 37 одержали найменше факторне навантаження, що свідчить про те, що вони вносять найменший вклад з виділених 3 факторів потенціалу самореалізації особистості. Тому до матриці факторизації ввійшли 22 шкали із 59.

Крім того, ми бачимо з аналізу таблиці, що перший фактор за своїм сукупним обсягом пояснює 12% сумарної дисперсії й містить у собі 7 шкал “Самоактуалізаційного тесту” Е. Шострома (табл. 1).

Всі субшкали розкривають потребу в самоактуалізації та самореалізації, за А. Маслоу, є найвищими потребами, які відображають різні види активності, тому цей фактор названий нами “модальність активності”.

Другий фактор пояснює 10,6 % сумарної дисперсії й містить у собі 9 характеристик (табл. 2).

Ми бачимо з аналізу таблиці, що відповідні субшкали відображають сутність соціальних взаємин, комунікативних зв'язків та особистісних рис, які направлені на адаптованість особистості до змінюваних умов життя.

Третій фактор пояснює 10,3 % сумарної дисперсії. До нього ввійшли 6 шкал (табл. 3.)

Таблиця 1

Структура фактора “модальність активності”

№	Субтести	Факторна вага
1	Гнучкість поведінки (САТ)	0,59
2	Сензитивність до себе (САТ)	0,86
3	Самоповага (САТ)	0,66
4	Самоприйняття (САТ)	0,59
5	Прийняття агресії (САТ)	0,71
6	Контактність (САТ)	0,76
7	Спонтанність (САТ)	0,72

Таблиця 2

Структура фактора “соціальна включеність”

№	Субтести	Факторна вага
1	Інтегративне спілкування	0,56
2	Сензитивне спілкування	0,62
3	Стратегічність досягнення мети	0,71
4	Альтруїстична влада	0,57
5	Домінування мотиву досягнення	0,69
6	MD	0,54
7	I -”жорстокість — чутливість”	0,68
8	Q1- “консерватизм-радикалізм”	0,60
9	Q3-”низький самоконтроль-високий самоконтроль”	0,57

Таблиця 3

Структура фактора “спрямованість особистості”

№	Субтести	Факторна вага
1	Сімейні безладдя (ТЮФ)	0,65
2	Соціальні проблеми (ТЮФ)	0,64
3	Бездарність у мистецтві (ТЮФ)	0,59
4	Страх відповідальності	0,59
5	O- “впевненість в собі-тривожність”	-0,56
6	H- “боязкість-сміливість”	-0,72

Спрямованість особистості як психологічна складова потенціалу самореалізації особистості описується через відповідні субшкали, які направлені на сімейний та соціальний добробут, на естетичну сенситивність, страх відповідальності, а не на впевненість у собі та сміливість.

Таким чином, за допомогою факторного аналізу нами виокремлено три складові потенціалу самореалізації особистості, а саме “модальність активності”, “соціальна включеність” та “спрямованість особистості”. Оскільки вказані суб’єкти можуть відрізнятися за ступенем вираженості кожного з факторів потенціалу самореалізації, на наступному етапі нашого дослідження ми провели типізацію суб’єктів із подібними особливостями потенціалу самореалізації.

Проведений факторний аналіз став основою для кластерного аналізу, який, в свою чергу, дозволив виокремити чотири групи досліджуваних,

що відрізняються за особливостями типів самореалізації. Кількість досліджуваних в групах відповідає нормальному розподілу. У першу групу ввійшли 22 % вибірки; у другу групу — 31 %; у третю групу — 18 %, у четверту 29 %.

Аналізуючи дані психологічних особливостей суб'єктів у кожній групі варто відмітити, що існує диференціація типів потенціалів самореалізації за статтю, віком та професією:

- перша група, що має екзистенціальний потенціал самореалізації, складається з чоловіків та жінок, серед яких дещо більше молодших за віком учасників дослідження;

- друга група, що має потенціал пасивного саморозвитку, складається переважно з чоловіків старших курсів навчання — 20–23 роки;

- третю групу з потенціалом активного саморозвитку переважно становлять студенти — менеджери старших курсів жіночої статі у віці 20–23 років;

- до четвертої групи з соціальним типом самореалізації входять переважно психологи жіночої статі перших років навчання у віці 17–19 років.

Нами виявлено, що для "екзистенціонального" типу потенціалу самореалізації притаманна самореалізація у буттєвому існуванні. Безумовно, до цього типу можуть належить як ті, хто живе самодостатньо у єдності із навколишнім світом, так ті, хто спрямований тільки на індивідні потреби.

Навпаки, для "соціального" типу притаманна самореалізація в міжособистісних взаємовідносинах, надходження до себе через відкриття світу, коли реалізація власних якостей проходить через зміну навколишнього світу.

Отримані результати емпірично підтвердили, що самореалізація може розглядатися як саморозвиток. Але й результати свідчать про існування двох підтипів потенціалу саморозвитку: "активний" та "пасивний". В одному з них людина виступає в ролі об'єкта для впливів, а в іншому — суб'єктом саморозвитку. З двох цих типів досліджуваних пасивний тип саморозвитку майже вдвічі більший, ніж активний тип потенціалу саморозвитку.

Найбільш представлені в нашій вибірці досліджувані з потенціалом "пасивного саморозвитку" та з "соціальним потенціалом самореалізації". Меншу за чисельністю групу представляють досліджувані з "екзистенціональним потенціалом самореалізації" і значно меншу — з "активним потенціалом саморозвитку".

Такі дані дають змогу акцентувати увагу на тому, що особистості з активним саморозвитком найкраще, найраціональніше та продуктивніше можуть розкрити і реалізувати потенціал самореалізації в різних сферах життєдіяльності.

Проведене дослідження дозволило виявити відмінності у співвідношенні з професійною приналежністю менеджерів та психологів з точки зору модальності активності, спрямованості особистості та соціальної включеності. Результати дослідження свідчать про те, що менеджери більш ціле-

спрямовані, активні, але на значно вищому рівні знаходяться психологи по відношенню до контактності та соціальної включеності.

Нами виявлена залежність типу потенціалу самореалізації від інтелектуального розвитку та успішності навчання. Навчання у вищому навчальному закладі тісно пов'язане із здатністю студентів оволодівати навчальною програмою та отримувати відповідні оцінки. Тому успішність навчання може виступати одним із проявів самореалізації особистості.

Як свідчать результати нашого дослідження, найбільш високі показники розвитку інтелекту мають досліджувані з активним та пасивним типом саморозвитку, найменший — екзистенціональним типом потенціалу самореалізації. Це підтверджує, що саме інтелектуально розвинуті студенти мають високі показники потенціалу самореалізації як саморозвитку. Разом з тим тільки групі досліджуваних з типом потенціалу активного саморозвитку притаманні високі показники пізнавальних потреб та креативності.

Екзистенціальний тип самореалізації притаманний тим, хто має низький інтелектуальний потенціал, креативність. Досліджувані з соціальним потенціалом самореалізації мають достатньо високу креативність.

Висновки

Теоретично обґрунтована модель структури потенціалу самореалізації особистості, що включає в себе три головні складові: “модальність активності”, “соціальну включеність” та “спрямованість особистості”, що було емпірично доведено на основі факторного аналізу даних.

Проаналізовано, що індивіди залежно від особливостей власного потенціалу можуть бути об'єднані в чотири групи: потенціал екзистенціональної самореалізації (самореалізації у буттєвому існуванні); потенціал саморозвитку (самореалізації в особистісному зростанні, де наявні дві підгрупи — активного і пасивного саморозвитку) та соціальної самореалізації (самореалізації у соціальних взаємозв'язках). Порівняльний аналіз розвитку інтелекту, пізнавальних потреб та креативності в чотирьох емпіричних типах самореалізації підтвердив ґрунтовність розробленої нами типології потенціалів самореалізації. Доведено, що саме групі досліджуваних з типом потенціалу активного саморозвитку притаманні високі показники розвитку інтелекту, пізнавальних потреб та креативності. Вони також більш успішні в навчанні. Напроти, екзистенціональний тип самореалізації притаманний тим, хто має низький інтелектуальний потенціал, є некреативним та має низьку навчальну успішність.

Література

1. Климов Е. А. Психология профессионала / Евгений Александрович Климов. — М.: Ин-т практической психологии; Воронеж: МОДЭК, 1996. — 400 с.
2. Немов Р. С. Психология / Роберт Семенович Немов. — М.: Владос, 2004. — 631 с. — (Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. 4-е изд., т. 3).

3. Садова М. А. Категория целей как основная составляющая потенциала самореализации личности / Мирослава Анатольевна Садова // Наукові праці МАУП. — 2009. — Т. 14, ч. 1. — С. 220–229.
4. Садова М. А. Психологія самореалізації / Мирослава Анатоліївна Садова; [Навчально-методичний посібник]. — Первомайськ: Первомайська друкарня, 2008. — 113 с.
5. Садова М. А. Професійна самореалізація особистості: біографічний аспект / Мирослава Анатоліївна Садова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: міжвузівський збірник наукових праць. — Одеса: Астропринт, 2008. — Вип. 39–40. — С. 291–296.
6. Подшивалкина В. И. Жизненный путь и профессиональная карьера специалиста / Валентина Ивановна Подшивалкина. — Кишинев: Центральная типография, 1997. — 192 с.
7. Alderfer C. P. Existence, relatedness, and growth / C. P. Alderfer. — New York: Free Press, 1972.

М. А. Садовая, асп.,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общей и социальной психологии

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ПОТЕНЦИАЛА САМОРЕАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Резюме

Статья посвящена исследованию потенциала самореализации личности. Разработана концептуальная модель структуры потенциала самореализации личности, которая включает в себя три главные составляющие: “модальность активности”, “социальную включенность” и “направленность личности”. На основе структуры выявлены типы потенциала самореализации: “экзистенциальный”, “социальный”, “саморазвития”. Выявлены профессиональные отличия в потенциалах самореализации личности.

Ключевые слова: потенциал самореализации, экзистенциальный, социальный, саморазвитие, модальность активности, социальная включенность, направленность личности.

M. A. Sadova, postgrad. stud.,
Odessa I. I. Mechnikov National University,
general and social psychology department

PSYCHOLOGICAL CONSTITUENTS OF INDIVIDUAL SELF-REALIZATION POTENTIAL

Summary

The article devoted to the investigation of the potential of individual self-realization. The conceptual model of the structure of potential of individual self-realization that includes three main constituents: modality of activity, social entering and orientation of a personality has been developed in the work. This structure consist such exzictation, social, self-developed. Also, professional differences of potential of individual self-realization have been found.

Key words: potential of self-realization, existential, social, self-development, modality of activity, social entering, orientation of a personality has been developed in the work.